

Jana STRÁNÍKOVÁ

Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci¹

Abstract: Marie Magdalena Hanková – Life Roles of an Unmarried Woman from an Artisans Family. Reflexion and Self-Reflexion of a woman living at the turn of the 18th and 19th century in her family correspondence.

The article deals with the correspondence of Marie Magdalena Hanková, a woman born at 1781 in an artisan's family. It explores her writing abilities to characterize the correspondence culture of an artisan woman. Further it deals with her relationship to other family members and in this way researches her life roles – a daughter, a sister and a sister-in-law.

Key words: artisans – the turn of 18th and 19th century – correspondence – women – life roles – family

---

Badatelé zabývající se venkovským prostorem využívají především prameny z fondů velkostatků uložených ve státních oblastních archivech, fondů jednotlivých obcí, lokálních a centrálních úřadů, dále kartografické a evidenční prameny, poddanské řády a instrukce. Z pramenů osobní povahy se významnější pozornosti dostalo hlavně lidovým kronikám.² Osobní korespondence využívána nebývá, a to z logických důvodů – z venkovského prostředí se zachovala jen ojediněle. Jedním z mála výjimek je korespondence rodiny Hankových z Hořiněvse vzniklá v první polovině 19. století. Je o to zajímavější, že se v ní nachází i dopisy ženy – Marie Magdaleny Hankové.

Badatel není čtenářem, se kterým se při psaní dopisu počítalo, a tudíž se při jeho čtení dostává do role detektiva, který rozkrývá informace a náznaky v něm obsažené.

-
- 1 Článek vznikl v rámci realizace klíčové aktivity č. 11 projektu CZ.1.07/2.3.00/30.0021 *Posílení excelentních týmů výzkumu a vývoje na Univerzitě Pardubice*. K jeho sepsání byly částečně využity materiály shromážděné v rámci realizace projektu *Gender als Faktor der Sprachentwicklung im tschechischsprachigen Böhmen – sprech- und schriftsprachliche Elemente und Normen in Ego-Dokumenten von Frauen der Wiedergeburtzeit* řešeného na Institutu slavistiky univerzity v Jeně (Německo) v letech 2004–2006 a 2007–2009.
  - 2 Eduard MAUR, *Venkov v raném novověku*, in: Marie Šedivá-Koldinská – Ivo Cerman a kol. (edd.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 307–334.

Umberto Eco napsal, že interpretace textu jsou sice potencionálně neomezené, nicméně zároveň dodal, že ne každá interpretace může skončit šťastně, a doporučil stanovit si určité meze.³ Jeho teze platí v obecné rovině i pro analýzu písemných pramenů při historickém bádání. Vzhledem k jejich počtu a také s ohledem na množství směrů historiografie je zároveň dobré zamyslet se nad vhodností volby interpretačních mezí a způsobu práce s ohledem na téma a badatelský záměr. Hlavní inspirační zdroj tohoto článku představuje pojetí ženy nazírané v kontextu jejích životních rolí a cyklů.⁴ Důvodem této volby byla kromě mých osobních preferencí i skutečnost, že je založen na analýze osobní korespondence. Záměrně jsem se rozhodla pro kvalitativní analýzu, pro kterou je tento pramen ze své podstaty vhodnější.

Osobní korespondence rodiny Hankových je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v pozůstalosti Václava Hanky. Protože Václav Hanka díky vzdělání získal významné postavení a zanechal po sobě pozůstalost, zachovaly se dopisy ostatních členů rodiny, kteří zůstali po celý život příslušníky prostředí, které Václav svým sociálním a kulturním vzestupem opustil. Archivní fond obsahuje především písemnou pozůstalost Václava Hanky, a proto jsou v něm uloženy zejména dopisy, které mu byly adresovány. V souboru korespondence tak logicky vzniká určitá mezera, neboť není možné důsledně rekonstruovat obsah písemné komunikace. V archivním fondu je uloženo 79 dopisů, které mu otec Václav poslal v druhé a třetí dekádě 19. století (některé jsou nedatované), dále se v něm nachází 55 dopisů od bratra Jana a 56 od bratra Františka. Na většině z nich není uvedeno datum, nicméně podle obsahu a celkového kontextu rodinné korespondence je zřejmé, že vznikly v období od druhého desetiletí 19. století do čtyřicátých let. Marie Magdalena Hanková napsala ve druhé a třetí dekádě 19. století svému bratrovi celkem 14 dopisů, které většinou nedatovala. Ty se staly stěžejním pramenem tohoto článku, neboť na rozdíl od ostatních výše uvedených přinášejí nejenom dílčí informace o životních osudech Marie Magdaleny, ale umožňují nahlédnout i do světa jejích emocí a představ a rovněž poznat její vyjadřování a schopnost psát. Cenných je rovněž několik dochovaných dopisů, které jí adresovali bratři a otec. To, co je uloženo v archivním fondu, je bohužel jen torzo – jedná se o dva dopisy ze dvacátých let od bratra Jana, a dále jeden, který jí patrně na sklonku dvacátých let napsal František, a rovněž jeden od mladšího bratra Václava z doby kolem roku 1814. Otcových dopisů se dochovalo pět; nejstarší je nedatovaný a byl napsán někdy na počátku druhého desetiletí, ostatní jsou z počátku dvacátých let. Dopisy Anny Hankové, matky sourozenců a manželky Václava Hanky staršího, se nedochovaly vůbec, a není tudíž jasné, jestli kdy nějaký napsala.

3 Umberto ECO, *Zpověď mladého romanopisce*, Praha 2013, s. 34.

4 Milena LENDEROVÁ a kol. (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

V pozůstalosti se dále nachází další rodinná korespondence, která ovšem nebyla v tomto článku využita.⁵

Hořiněves, kde rodina Hankových žila, byla na sklonku 18. století nevelkou, ovšem nikoli bezvýznamnou obcí s 64 domy.⁶ Tvořila centrum panství, které se v roce 1790 stalo součástí kamerálních statků a posléze bylo spojeno se sousedním panstvím Smiřice. Z části proto ztratila svůj charakter centra a posléze v rámci reorganizace správy a uspořádání nově vytvořeného dominia přišli její obyvatelé i o některé výsady. Bylo mj. rozhodnuto o sloučení obou částí dominia pod jednu cechovní správu, což vyvolalo protest hořiněvských řemeslníků. Jejich snaha zvrátit tuto situaci se ale nesetkala s úspěchem.⁷ Na celkový charakter hospodářství obce to nemělo větší vliv. Obyvatelé se i nadále živili především zemědělstvím a řemeslnou výrobou pro místní trhy.⁸ Z hlediska duchovní správy byla obec centrem farnosti. Do kostela stojícího uprostřed obce nedaleko zámku docházeli kromě místních i obyvatelé Máslojed, Račic a Žíželevsi a přifařeny byly také dvě blízké obce patřící k cerekvickému panství – Vrchovnice a Želkovice.⁹ Místní farní škola, jejíž historie sahá minimálně do počátku 18. století a která byla po roce 1774 reformována, rovněž sloužila širšímu okolí.¹⁰

V červenci roku 1786 zde Anna Hanková, manželka řezníka a šenkýře Václava Hanky, přivedla na svět dceru, která byla v místním kostele sv. Prokopa pokřtěna jako Marie Magdalena Anna.¹¹ Narodila se jako šestá z celkem osmi dětí. Dospělosti se kromě ní dožili její dva mladší bratři František (* 1788) a Václav (* 1791) a také prvorozený Jan

5 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), Václav Hanka, korespondence přijatá; tamtéž korespondence odeslaná; tamtéž, korespondence rodinná. Pro tento článek byly využity tyto dopisy: LA PNP, Václav Hanka, dopisy Václava Hanky synu Václavu Hankovi, dopisy Jana Hanky bratru Václavu Hankovi, dopisy Františka Hanky bratru Václavu Hankovi, dopisy Magdaleny Hankové bratru Václavu Hankovi, dopis Marie Hankové bratru Václavu Hankovi; tamtéž, korespondence rodinná, dopisy Jana Hanky sestře Magdaleně Hankové, dopis Františka Hanky sestře Magdaleně Hankové, dopis Václava Hanky dceři Magdaleně Hankové, dopisy Václava Hanky dceři Marii Hankové; tamtéž, korespondence odeslaná, dopis Václava Hanky sestře Magdaleně Hankové. Pozn.: Dopisy Marie Magdaleny Hankové adresované bratru Václavovi a dopisy otce Václava Hanky adresované dceři jsou nesprávně zařazené do dvou složek, kde je jako pisatelka, resp. adresátka jednou uvedena Magdalena a podruhé Marie. Ve skutečnosti se jednalo o jednu osobu – Marii Magdalenu Hankovou.

6 Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen XV*, Prag – Wien 1790, s. 45.

7 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Hradec Králové, Sběrka hořiněveských dokumentů, kart. 1, protestní list hořiněveských cechů proti sloučení s cechy smiřického panství, 1812.

8 J. SCHALLER, *Topographie XV*, s. 45.

9 Tamtéž, s. 45–53; TÝŽ, *Topographie des Königreichs Böhmen XVI*, Prag – Wien 1790, s. 154–155; SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 68, kart. 2, koncept zprávy o topografii farnosti, 1828.

10 SOKA Hradec Králové, Obecná škola Hořiněves, inv. č. 1, s. 6n.

11 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1799, sign. 49-3, s. 57.

(* 1774).¹² Dům, ve kterém vyrůstala, předtím obývala rodina, z níž pocházela její matka. Od sklonku 17. století zde byla hospoda, kterou majitel provozoval. Patřil tudíž k bohatším obyvatelům obce. I rodina Hankových byla dobře situovaná. Václav Hanka pokračoval nejenom v provozování hospody, kterou vyženil, ale vykonával i řeznické řemeslo. A před změnami nastalými v důsledku sloučení hořiněveského a smiřického panství byl i cechmistrem řezníků.¹³

Dcera

Marie Magdalena byla jedinou dcerou v rodině Hankových, která se dožila dospělosti. Její starší sestra Anna zemřela ve velmi útlém věku, nedožila se ani dvou let.¹⁴ Pocházela z rodiny, jež se počítala mezi významnější v prostředí obce s agrárním charakterem a drobnou řemeslnou výrobou. Byla koneckonců dcerou muže, který patřil k jejím elitám. Nepocházel ovšem z Hořiněvsí, ale z nedaleké obce Lipé, kde se narodil na začátku léta roku 1753 manželce šenkýře Václava Hanky.¹⁵ Prostřednictvím kmotrovských závazků byla jeho rodina duchovně spřízněna s úředníky tehdy ještě samostatného hořiněveského panství, ba dokonce s rodinou samotného vrchního.¹⁶ Matka Marie Magdaleny, Anna, pocházela ze stejného socioprofesionálního prostředí. Narodila se v roce 1750 do rodiny hořiněveského šenkýře Václava Jirky, který v obci tehdy provozoval „*hospodu horní hořiněvskou*“.¹⁷ I on se při vybírání kmotrů orientoval na zaměstnance panství.¹⁸ Když zemřel, nebylo Anně ještě ani 23 let. Stala se jeho dědičkou s právem nájmu hospody. Na počátku roku 1773¹⁹ se provdala za Václava Hanku, na kterého toto právo přešlo. A ten ho

12 Tamtéž, s. 2, 10, 20, 38, 48, 66, 80; SOA Zámorsk, matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, s. 49, 67, 90, 102.

13 SOA Zámorsk, Velkostatek (dále jen Vs) Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7) a inv. č. 3084, fol. 7–15.

14 SOA Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1779, sign. 49-3, fol. 20; tamtéž, Matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, fol. 67.

15 SOA Zámorsk, matrika narozených, oddaných a zemřelých Všešary 1716–1773, s. 193.

16 Tamtéž, s. 175, 193, 208, 237.

17 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

18 SOA Zámorsk, matrika narozených a oddaných Hořiněves 1740–1773, inv. č. 49-2, fol. 18.

19 Vzhledem k tomu, že se nedochovala příslušná matrika, nelze zjistit přesné datum sňatku. Rámcové datum sňatku odvozují od faktu, že 24. ledna 1773 vykonal hořiněveský farář Josef Zelenka výslech svědků chystaného sňatku. Viz SOkA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, kniha č. 38 (Snubní protokoly – výslechy svědků), s. 4.

téměř okamžitě začal realizovat.²⁰ Řeznický krám, který při hospodě později existoval, byl už dílem jeho vlastní činnosti.

Sňatek proběhl až po smrti otce nevěsty. Možná, že i k jeho domluvení došlo v době, kdy už nežil. Dokonce lze předpokládat, že jeho smrt mohla být impulsem k tomu, aby Anna vstoupila do manželství, a sice právě s Václavem Hankou, který pocházel ze stejného socioprofesionálního prostředí. Dobové zvyklosti a také lokální, resp. obecné právní normy jí jakožto svobodné dívce neumožňovaly, aby se sama uplatnila v řemesle. Ačkoli byla v této době rodina velice úzce provázána s řemeslnou činností, tak v oblasti realizace řemeslných provozů měly silnou moc cechy. Při předávání daného provozu mezi generacemi mohl jejich vliv převažovat nad přáním rodiny.²¹ Situace, ve které se Anna nacházela, tak měla bezesporu významný vliv na její rozhodování i na konečný výběr partnera.

Rozdělení genderových rolí v rodině Hankových vycházelo z tradičního schématu, kdy muž byl hlavní autoritou, osobou činnou ve veřejných funkcích a také člověkem, který rodinu zastupoval na venek. Hospodářské zabezpečení a hospodářský vklad do manželství byl ovšem významný jak u ženicha, tak u nevěsty. Oba přinášeli vedle finančních prostředků také jiné hmotné a nehmotné statky. Anna především „*hospodu horní hořeňovskou*“, která se stala zásadním zdrojem obživy rodiny a také atributem jejího hospodářského a sociálního statutu.²² Václav Hanka potom (kromě předpokládaných vlastních finančních prostředků) znalosti o provozování šenku a zejména pak možnost realizovat tento provoz a další profesní kvalifikaci, která umožnila ještě více zlepšovat životní podmínky rodiny a zhodnocovat majetek. To bylo něco, co Anna jako žena nikdy nemohla získat, a tudíž přinést do manželství. Na druhou stranu i od ní se očekávalo, že si před sňatkem osvojí celou řadu dovedností a znalostí nutných k vedení domácnosti a k práci v hospodářství. Získaná způsobilost ovšem neměla na rozdíl od profesní kvalifikace řemeslníka oficiální rámec. Přesto ale byla očekávaným přínosem ženy nezbytným pro budoucí obživu rodiny. Životní strategie rodiny řemeslníka z malé poddanské obce se odvíjela od jeho socioprofesionálního postavení, majetkových poměrů a kulturních horizontů, přičemž vše spolu bezpochyby úzce souviselo. Do chodu rodiny

20 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

21 Srov. Josef EHMER, *The Artisan Family in Nineteenth-Century Austria: Embourgeoisement of the Petite Bourgeoisie?*, in: Geoffrey Crossick – Heinz-Gerhard Haupt (edd.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe*, Methuen 1984, s. 195–218; TÝŽ, *Family and Business Among Master Artisans and Entrepreneurs: The Case of Nineteenth-Century Vienna*, *The History of the Family* 6/2001, s. 187–202.

22 SOA Zámorsk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

jakožto hospodářské jednotky byli zapojeni všichni její členové a společně se podíleli na obživě. Ovšem jejich podíl byl odlišný podle jejich schopností a věku a roli hrály také genderové aspekty. Děti měly zároveň právo na to, aby se rodina postarala o jejich socializaci a budoucí existenci. Život v rodině řemeslníka vyžadoval každodenní pilnou práci a vlastní zájem osvojovat si potřebné dovednosti. Rovněž bylo obvyklé, že se děti naučily číst a psát.

Nakolik ovlivnilo takové prostředí malou Marii Magdalenu? Bezpochyby zásadně. Mezi obecně uznávané představy o výchově dívky žijící ve sledované době patří, že za ni byla zodpovědná její matka.²³ Ta měla pečovat o morální vývoj dcery a zejména se starat o to, aby si postupně osvojovala všechny potřebné dovednosti. Důraz se kladl na pracovitost a poslušnost, k očekávaným vlastnostem patřila samozřejmě morální bezúhonnost a v neposlední řadě i rozhodnost a racionální přístup, což byly nezbytné předpoklady pro řízení rozsáhlé domácnosti. Výchova dcer směřovala k jejich budoucí roli manželky. V patriarchálně uspořádané rodině řemeslníka byl hlavní autoritou muž, jehož profesní kvalifikace byla zpravidla hlavním zdrojem obživy. Významné postavení náleželo však i jeho manželce, která, jak zdůrazňovaly dobové publikace definující normy chování v tomto prostředí, si měla být plně vědoma zodpovědnosti ležící na jejích bedrech a svědomitě zastávat, resp. dozorovat práce v domácnosti, obživu rodiny, případně i vypomáhat v řemesle. Rodinný život a provoz řemesla spolu velice úzce souvisely, a proto zde mužská a ženská sféra nebyly ostře odděleny, nýbrž se prolínaly a byly na sobě vzájemně závislé.²⁴

Vztah Anny Hankové k dceři Marii Magdaleně dochované prameny neumožňují blíže poznat. Většina dochovaných dopisů vznikla totiž až po Annině smrti. Krátce poté, co v květnu roku 1814 neočekávaně zemřela,²⁵ napsala Marie Magdalena text, který svědčí o úctě k matce a citové vazbě k ní. V jednom z dopisů bratru Václavovi uvedla: „*mne se Pořad steiska Po mamince*“.²⁶ Matku vnímala jako autoritu. To byl koneckonců postoj, který zaujímali i ostatní sourozenci, a to ještě dlouho po matčině smrti. V dopise adresovaném sestře Marii Magdaleně se Jan Hanka odvolává na matčiny názory jako na významnou hodnotu: „*mně to porad na misl de s tim dobitkem to neboška naše Matka říkavala, komu ten stojí že je šťastní, ale kdiž se to zvrtné že je to zase tuze zlí*“.

23 M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 69–74, 83–96.

24 Srov. Heinz-Gerard HAUPT – Geoffrey CROSSICK, *Die Kleinbürger. Eine europäische Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*, München 1988, s. 120.

25 SOA Zámorsk, matrika zemřelých Hořiněves 1774–1818, sign. 49-12, s. 56.

26 Uložení dopisů viz pozn. č. 5. Vzhledem k tomu, že dopisy nemají inventární či jiná evidenční čísla a zpravidla jsou nedatované, neuvádím v dalším textu odkazy na jednotlivé dopisy.

Odchod matky byl pro Marii Magdalenu určitě velkým zlomem v životě. Její dopisy svědčí o tom, že to vnímala jako ztrátu po citové stránce. Těžce nesla, že matka zemřela mimo domov, na cestě z Hoříček (u Červeného Kostelce) do Hořiněvsí. Otec, který ji tehdy provázel, ji zanechal kvůli jejímu zhoršujícímu se zdravotnímu stavu v hospodě v Újezdci. A protože tam nemohl sehnat povoz, pokračoval sám pěšky do Hořiněvsí, aby možnost dopravy zajistil odtud. Matka ale bohužel mezitím zemřela. Neobvyklé okolnosti jejího úmrtí popsala Marie Magdalena v jednom z dopisů bratru Václavovi. Jako potěšující na celé tragické události vnímala fakt, že matka své poslední chvíle nestrávila úplně mezi cizími. Duchovní útěchu jí totiž poskytl místní kněz, chvalkovický kaplan Jan Zumpfe, který byl přítelem ze studií Václava Hanky („*pro duchovního poslali on jí zaopatřit y poslední pomazání, kterak jest se s nim potešila když jí povídal že s tebou studíroval jest chvalkovich kaplanem menuje se zumfe tebe pozdravoval*“).

Jaký vzor mohla mít Marie Magdalena ve své matce? Byla to žena, která za sebou měla vlastní hmotné zázemí, které přinesla jako vklad pro budoucí zabezpečení rodiny a na kterém byla později obživa rodiny skutečně založena. Její socioprofesionální původ byl shodný s původem jejího muže, Václava Hanky, a proto se mohla dobře orientovat nejenom ve sféře péče o domácí hospodářství a domácnost, ale také v řemeslném provozu. Živě se zajímala o osudy svých dětí a radovala se z jejich úspěchů: „... *jakou Radost mněla když sí ponejprv z vidne domu psal že se ti tak dobře vede*“, napsala o ní dcera Marie Magdalena v jednom z dopisů bratru Václavovi. O společné kooperaci matky a dcery při řízení domácnosti žádné zmínky nejsou. V jednom z dopisů však Marie Magdalena vzpomínala, jak s matkou společně pekly velikonoční koláče.

Její exkluzivní postavení jako jediné dcery s sebou ale zároveň neslo povinnost podílet se ve velké míře na řízení domácnosti. Poté, co matka zemřela, připadla jí role hospodyně. Ačkoli již překročila průměrný věk, ve kterém ženy z jejího prostředí obvykle vstupovaly do manželství, mohla ještě pomýšlet na sňatek. Jako 28letá nevěsta by ve svém sociálním, resp. socioprofesionálním prostředí rozhodně nepatřila mezi výjimky. Nicméně ani po matčině smrti, ani nikdy později se nevdala. Všechny dovednosti a znalosti, které si osvojila, tak mohla zúročit jenom jako hospodyně svého otce a později v rodině svých bratrů.

Kromě této cílené a promyšlené edukace je ale každý jedinec vychováván i interakcí, tj. prostřednictvím dalších vlivů daných jeho existencí v daném sociálním a kulturním prostředí. I to bezpochyby ovlivnilo Marii Magdalenu v průběhu jejího dětství. Chodila do školy, kromě toho navštěvovala kostel a jistě se účastnila i dalších aktivit, které byly součástí sociability v lokalitě, jako byla Hořiněves. Svou křesťanskou víru dávala najevo v závěru téměř každého svého dopisu religiozním rozloučením. I na jiných místech v dopisech bratru Václavovi se odvolávala na svou víru, zejména tehdy, když prožívala těžké

období. I na smrt matky se dívala jako na projev vyšší moci. Svého bratra proto utěšovala: „*Nermut se že nam Naše Materska Laska tak Ríchle v panu zesnula bilo [to] boske povolaniť*“.

Dům, ve kterém vyrůstala, stál na v horní části Hořiněvsi na exponovaném místě u cesty a v blízkosti kostela. Životním prostorem dívky jejího sociálního postavení byla především rodina a širší společenství, tj. vesnice, v níž žila, a obec křesťanů scházejících se v kostele. Poloha jejího rodného domu a také fakt, že otec provozoval kromě řeznického i šenkýřské řemeslo, jí ovšem umožňovaly zažívat poměrně zblízka vše důležité. Socioprofesionální statut jejího otce zároveň definoval i její sociální postavení. Nebyla chudou venkovskou dívkou, ale dcerou řeznického mistra, který pěstoval osobní vztahy se zaměstnanci panství.

Vztah k otci prameny osvětlují ještě méně než vztah s matkou. Když převzala po její smrti roli hospodyně, získaly její schopnosti pro otce a pro obživu rodiny bezesporu větší význam. Marie Magdalena se ovšem nestarala jenom o chod domácího hospodářství, ale pečovala také o zdraví členů rodiny. Zejména otcův stav jí dělal velké starosti. V řadě jejich dopisů bratru Václavovi lze nalézt zprávy o zlepšení, resp. zhoršení jeho zdraví, žádosti o radu a prosby o zaslání léků.

Jeden z životních postojů, které předával nejenom dceři, ale i ostatním dětem, byla zbožnost: „*boha všemohoucyho vždycky se jeho Přykazani držte*“, napsal na počátku dvacátých let v dopise posílaném dceři Marii Magdaleně do Prahy. Pro dceru byl otec významnou autoritou, kterou neváhala ani v dospělosti vyhledat s prosbou o zastání a radu, např. ve sporu s bratrem Františkem a jeho rodinou. Příčinou tohoto dlouhodobějšího sporu nebyly vztahy samotné, ale spíše majetek. Otec dokonce radil dceři, jak má vůči bratrovi vystupovat a jaké používat argumenty. Nabádal ji, aby mu vysvětlila, že mu byla významně nápomocná vlastní prací a také majetkem: „*jak vovec tež kravy tve že [k] užjvani ma*“. Vybízel ji, aby mu vše pokojně, ale zároveň důsledně vysvětlila a tím mu objasnila nevhodnost jeho chování. Otcův postoj směřoval k nalezení kompromisu, který by mohly akceptovat obě strany a který by zároveň byl optimálním řešením celé situace. V jeho vyjadřování je zřetelný respekt k dceřině majetkovým právům a k jejím potřebám. Postavení Marie Magdaleny v rodině bylo, jak ukazuje dopis otce, v tomto ohledu rovnoprávné s postavením jejího bratra.

Sestra a švagrová

Jak už bylo uvedeno výše, v rodině Hankových přišlo na svět celkem osm dětí. Marie Magdalena se narodila jako šestá. Z jejich starších sourozenců zůstal na živu jenom prvorozený Jan (* 1774),²⁷ který se stal řezníkem a později provozoval někdejší masný

27 SOA Zámorsk, matrika narozených Hořiněves 1774–1779, sign. 49-3, fol. 2.

krám svého otce. Jako jediný ze sourozenců zůstal v rodné Hořiněvsi, kde se v roce 1814 oženil.²⁸ Mladší František (* 1788) odešel do Chrudimi a později se usadil v Medlešicích. Jeho ženou se 3. dubna 1815 stala dcera nájemce místního pivovaru.²⁹ Životní osudy nejmladšího bratra Václava (* 1791) byly zcela odlišné. Studoval nejprve v Hradci Králové gymnázium, později odešel na univerzitní studia do Prahy a do Vídně. Většinu svého života strávil v české metropoli. Jeho manželství s o deset let mladší Barborou Mádlovou zůstalo bezdětné.³⁰ To byl patrně jeden z důvodů, proč tolik pomáhal dětem svých bratrů; podílel se na jejich výchově a zval je k sobě do Prahy. Jeho postavení v rodině bylo specifické. Ačkoli byl nejmladší, byl ostatními sourozenci považován za určitou autoritu, a to pro své vzdělání a postavení. V řadě dopisů se objevují žádosti o radu, pomoc či názor v různých oblastech, zejména majetkoprávních.

Marie Magdalena pobývala v dospělosti v domácnostech u svých bratrů a podílela se na jejich chodu. Bezpochyby zajímavou zkušeností pro ni musel být čas strávený v Praze. Svět malé poddanské obce, jakou byla Hořiněves, se dost lišil od života v české metropoli. Dochovaná korespondence bohužel neprozrazuje, jaké byly její dojmy z nového prostředí. Poprvé do Prahy zavítala v době, kdy se tam její bratr Václav po studiích usadil. Společný život obou sourozenců zajímavě reflektuje dopis, který jim poslal otec v roce 1814 nebo 1815. Obrací se v něm především ke své dceři Marii Magdaleně. „*Rozmyla Cero marjanko y s venclom aby se vam na všem dobře a šťastne vedlo vědomost tí davam ze chvala Bohu všemohoucymu že všyckní zdravy sme*“, psal jim tehdy. Marie Magdalena odjela do Prahy bezpochyby proto, aby se starala o domácnost svého (tehdy ještě svobodného) mladšího bratra. Jejich živobytí bylo z části závislé na tom, co jim poslala rodina. Ne vždy ale zásobování probíhalo hladce, jak ukazuje další část dopisu jejich otce: „*chtely sme vam tam Poslat vaření hrachu a čocokky [!] on Pravy že Na druhy mesyc že to bude moct vzytí*“.

Vztah Marie Magdaleny k mladšímu bratrovi měl několik rovin. Po smrti matky na ni přešla zodpovědnost za péči o jeho hmotné zabezpečení. Když zrovna neřídila jeho pražskou domácnost, ale byla v Hořiněvsi u staršího bratra Jana nebo v Medlešicích, resp. později v Pardubicích u mladšího Františka, starala se na dálku alespoň o to, aby byl pravidelně zásobován potravinami z domova a zajišťovala i další záležitosti. Vzájemná korespondence sourozenců Marie Magdaleny a Václava Hankových obsahuje četné zmínky o posílání peněz, potravin a prádla („*posilam ti 1 ručnik, 1 laitoch, 2 cejchí, nevím jak budou, bili jíž tak delaní*“). Rodina ve východních Čechách představovala pro Václava Hanku hmotné zázemí, a to vyžadovalo častý písemný kontakt. Posílání potravin a dalších

28 SOA Zámorsk, matrika oddaných Hořiněves 1774–1836, sign. 49-7, fol. 19.

29 SOA Zámorsk, matrika oddaných Mikulovice 1806–1832, sign. 1467, fol. 67.

30 Jan Erazim SOJKA, *Naši mužové. Biografie a charakteristiky mužů slovanských*, Praha 1862, s. 70.

věcí však nebyla jediná motivace vzájemné korespondence Václava se sestrou. Marie Magdalena ho také instruovala, jak řešit záležitosti, které v domácnosti obstarávala žena. V jednom z dopisů takto vyjádřila svou nelibost nad nedbalostí jedné pražské pradleny, jejichž služeb bratr využíval: „*strani tej košile jak pak to pradlo ta pradena tak opatruje že se jí pořad trati*“. Jindy naopak žádala bratra, aby jí v Praze něco obstaral: „*žadna příležitost sem nejde poslala bich ti peníze abis mne tam koupil na šatf*“.

Další rovinou jejich písemného vztahu byla potřeba komunikace motivovaná sdílením starostí a přání. Mladší bratr se pro Marii Magdalenu stal důvěrníkem v době sporu s bratrem Františkem a rodinou jeho manželky. V dopisech si mu neváhala postěžovat a svěřit se se svými pocity a zároveň otevřeně popisovala celou situaci ze svého pohledu.

Vztah s druhým z mladších bratrů, Františkem, nebyl zdaleka tak harmonický. V dopisech Marie Magdaleny se objevují četné stížnosti, které dávají tušit, že příčinou byl majetek a odlišné názory na řízení Františkova hospodářství, na jehož chodu se podílela i Marie Magdalena a otec Václav Hanka starší. Rozkol do celé situace vnášel i fakt, že na jedné straně názorového spektra stál František s manželkou Barborou a její rodinou a na druhé straně pak jeho otec a sestra. Mezi Františkem a otcem došlo jednou dokonce k ostrému názorovému střetu. Marie Magdalena o tom takto napsala svému bratrovi do Prahy: „*dej mi vědet zdaž, tatinek tobě Psal, anebo jest u tebe, s francem sou se, rozmrzeli, a to zle*“. Velké napětí panovalo i mezi oběma ženami, Františkovou manželkou a sestrou. Jejich konfliktní vztah ovšem můžeme sledovat jen na základě reflexe jedné strany – celou situaci ze svého pohledu podrobně popsala Marie Magdalena v dopise bratru Václavovi. Stěžuje si na slovní výpady ze strany své švagrové a na to, že se necítí respektována. Pobyt v bratrově rodině jí rovněž znepríjemňovalo, že švagrová se stavěla mezi ní a bratra: „*dokud na mně franc nemluvil Radosti bila naplnena, ale jak ke mne zas zacal mluvit jed se v ni zozjitřil ona mu se mnou ani mluvit neda*“. Celá situace začala být po jisté době velmi neúnosná: „*nevím kdybi to lekani mnelo dlouho trvat snad bich to muse-la smrti zaplatit, když zde trochu k sobě Přidu zase novi leknuti je tadi*“. Marie Magdalena se proto nakonec rozhodla zázemí Františkovy domácnosti opustit.

Na základě těchto dopisů je možné z části definovat její postavení. V rodině a domácnosti bratra Františka rozhodně nebyla pouhou pracovní silou. Ačkoli se podílela na manuální práci, tak její postavení v hierarchii rodiny rozhodně nebylo na úrovni placené pracovní síly, ale blížilo se statutu manželky hospodáře. Její slovo mělo váhu při rozhodování, což bylo bezpochyby dáno i jejím majetkovým vkladem. Na druhou stranu to bylo zřejmě příčinou sváru. Marie Magdalena je ve svých dopisech i v dopisech svých bratrů a otce zachycena jako osoba, která v dospělosti sama rozhoduje o svém osudu. Když její otec někdy po roce 1810 plánoval odejít z Hořiněvsi a řešil, kde by se usadil, psal takto své dceři do Prahy: „*Pyš Co nejdřyv jak se tam maš a jak se tí vede v Praze*“.

Protože by Franc chtel aby ses do toho žamberku se mnou do domu dala.“ Do Žamberka se nakonec nepřestěhoval. Uvedený citát ale ukazuje, jak úzce spolu členové rodiny spolupracovali při plánování vlastní budoucnosti a také, že výsledek byl produktem kompromisu respektujícím potřeby a přání všech zúčastněných.

Regionální horizont Marie Magdaleny byl poměrně široký. Žila svého času v Praze, pobývala však i v rodné Hořiněvsi, kde žil její starší bratr Jan s rodinou. Nejvíce času však pravděpodobně strávila právě v rodině mladšího bratra Františka, tj. v Medlešicích a posléze v Pardubicích. Cestovala nejenom ona, ale i ostatní členové rodiny. Zmínka v její korespondenci ukazuje, že i Anna, manželka bratra Jana, zavítala občas z Hořiněvsi na Pardubicko a naopak otec Václav Hanka zajížděl někdy do Hořiněvsi: *„johanesova aňina tadi bila, a ja sem jela zase tam to bilo vo jmenu Pana Ježíše a tatinek přijel pro mne a zustal tam a bil tam sedum neděl ted přišel domu, jest zdravej, ale peřini mne tam zustali“*. Otec rovněž využíval pohostinnosti svého nejmladšího syna k návštěvám Prahy. *„Protože bych byl žadostívej do prahy na pobožností meho srdce Radost a Potešení tam Přyjestí od czad s te ouskostí a bydy“*, napsal mu v roce 1821 v jednom z dopisů.³¹ Cestování si užil i Václav Hanka, který přijížděl podle příležitosti do východních Čech. Ne vždy se mu ovšem podařilo navštívit i příbuzné. V říjnu roku 1816 např. svému otci napsal: *„Nyní se mi příležitost S Jeho důstojností Panem Dobrovským do Hradce jeti, on se mi sám nabídl, tedy si myslím, mám boty roztrhané, že bych pěšky tak sotva domu došel, aspoň budu zatím blíž.“*³² Žádán byl v rodině Jana Hanky v Hořiněvsi i na Pardubicku v rodině druhého bratra Františka, kde častěji pobýval i otec a sestra.

Z dopisů Marie Magdaleny vysvítá, že pobývala i v rodné Hořiněvsi v rodině staršího bratra Jana. Motivací bylo přání vidět příbuzné, někdy snad i účast na různých projevech festivity, zejména náboženského charakteru, a dále majetkové záležitosti rodiny. Korespondence Marie Magdaleny s bratrem Janem obsahovala informace nejenom o nich samých, ale týkala se i dalších členů rodiny. Dopisy Marie Magdaleny se bohužel nedochovaly, a tak můžeme nahlédnout jenom do Janových dopisů, které jí posílal do Prahy a na Pardubicko. V lednu roku 1827 jí např. do Prahy psal: *„Musim Take Tebe Přinutit, k psaní neb k odpověti [...] vim že tí nerada Pišeš, ale předces mněla psat za tak dlouhí Cas že sem se nijak nemohl do pardubic odpraznit bich předce věděl jak Francovi se neb jak s jeho hospodařstvím vychazel.“* Vztah k nejstaršímu bratrovi byl rozhodně méně problémový než k Františkovi. Dopisy neobsahují jedinou zmínku o jakémkoli rozkolu osobního charakteru nebo motivovaným majetkovými záležitostmi.

31 LA PNP, Václav Hanka, korespondence přijatá, Václav Hanka synu Václavu Hankovi, 1821.

32 Tamtéž, korespondence odeslaná, Václav Hanka otci Václavu Hankovi, 3. 10. 1816.

Při přesunech mezi Prahou, Hoříněvsí a Medlešicemi, resp. Pardubicemi, Marie Magdalena využívala snad všechny jí dostupné způsoby dopravy. Patrně nepoužívala oficiální poštovní dostavníky, ale spíše služeb jiných osob, např. obchodníků, případně jí povoz vypravil některý z bratrů. Často absolvovala část cesty pěšky. Cestování nebylo vždy zcela jednoduché a cesta neměla pokaždé hladký průběh. Své nepříjemné zkušenosti reflektovala v jednom z dopisů bratru Václavovi: „*bojím dat na cestu protože sem dost poznala strachu*“.

Pisatelka dopisů

Nebýt toho, že nejmladší bratr Marie Magdaleny Hankové, Václav, díky studiu a následně profesní dráze opustil geograficky i sociálně své původní prostředí, stal se známou osobností a později po sobě zanechal písemnou pozůstalost,³³ tak jsme dnes mohli stěží zjistit něco bližšího o její osobnosti a životních postojích. Byla by pro nás pouhou součástí rozsáhlého davu osob, jejichž existenci sice můžeme doložit minimálně na základě matričních zápisů, ale individualita jejich životních osudů a vnitřního světa by nám zůstala skrytá. Dopisy, které Marie Magdalena v průběhu druhého a třetího desetiletí 19. století napsala a poslala svému bratrovi Václavu Hankovi,³⁴ jsou poměrně ojedinělým svědectvím o životě ženy jejího sociálního prostředí, ojedinělým i tím, že se jedná o osobní svědectví.

Číst a psát byly znalosti, které se venkovské děti naučily ve škole (ovšem pouze za předpokladu, že jejich rodiče byli dbalí všeobecné vzdělávací povinnosti). Na rozdíl od příslušníků vyšších středních a vyšších vrstev si ale nikdy neosvojily vysokou úroveň slohových a stylových dovedností nutnou k pěstování kultivované písemné komunikace. Úroveň jejich vyjadřování odpovídala jejich sociálnímu prostředí. Škola ho ovšem do jisté míry kultivovala, a sice v rámci své snahy o disciplinaci prostřednictvím výchovy k mravnosti, zbožnosti a poslušnosti. Jedním z prostředků byly např. i učebnice čtení plné mravoučných příběhů psaných prostým stylem.³⁵ I při výuce slohu byly využívány texty s jasně definovaným vzorem zbožného, poslušného a pracovitého jedince, který si měly děti osvojit. Hlavním cílem ovšem bylo, aby se naučily vytvářet jednoduché druhy listin ekonomického rázu a další typy dokumentů užívaných v písemném styku.³⁶

33 LA PNP, Václav Hanka.

34 Tamtéž, korespondence přijatá, Hanková Magdalena, sestra, Václavu Hankovi; Tamtéž, korespondence přijatá, Hanková Marie, sestra, Václavu Hankovi.

35 Srov. Kamil ČINÁTL, *Čtenář – produkt osvícenské reformy školství*, Kuděj 2005/1–2, s. 60–72.

36 Jana STRÁNÍKOVÁ, *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*, *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 151–162.

Hořiněveská škola se potýkala s obdobnými problémy jako jiné venkovské a maloměstské školy. Docházka zde byla rovněž nevalná, v roce 1788 výuku navštěvovalo 47 % školou povinných dětí a o devět let později jejich počet dokonce klesl na 44 %.³⁷ Docházka dívek byla tradičně horší, jak ukazují údaje z roku 1797 – do školy tehdy chodilo 36 % dívek a 52 % chlapců, na které se vztahovala všeobecná vzdělávací povinnost. U jedné konkrétní dívky však lze její přítomnost ve školní lavici doložit s jistotou – u Marie Magdaleny Hankové. Protože byla dcerou muže s odbornou kvalifikací, dobře situovaného obyvatele a hostinského, který pěstoval osobní kontakty se zaměstnanci panství, měla se také naučit číst a psát. Elementární gramotnost byla obvyklým atributem jejího sociálního statutu.³⁸ Fakt, že proces socializace dětí v rodinách řemeslníků zahrnoval i alfabetizaci už v době před rokem 1774, ovšem nebyl jediným důvodem slušné úrovně její gramotnosti. V Hořiněvsi nebyla jednotřídka, ale větší škola, patrně dvoutrídka, na které působili dva učitelé a katecheta.³⁹ Školy tohoto typu zajišťovaly kvalitnější a rozsáhlejší vzdělávání v porovnání s těmi, které disponovaly pouze jednou třídou. Výuka se neomezovala pouze na trivium a katechezi, ale pozornost byla věnována i jiným předmětům. Dobová legislativa požadovala pro starší a pokročilejší děti mj. i hodiny slohu, a sice každý den, vždy odpoledne od dvou do tří hodin, celkem tedy pět hodin týdně.⁴⁰

Dochované dopisy Marie Magdaleny Hankové se liší od těch, které vznikaly v rodinách akademicky vzdělaných mužů, a už vůbec nedosahují úrovně kultivované korespondence šlechtického prostředí. Styl, jazyk, volba vyjadřovacích prostředků, ale i pravopisná stránka textu jsou indikátorem kvality vzdělání pisatele a jeho kulturních horizontů. Úroveň, která byla běžná v korespondenci vyšších středních a vyšších vrstev, je naprosto odlišná od toho, jak psali lidé s pouze primárním vzděláním.⁴¹ I mezi nimi byly ovšem rozdíly. Marie Magdalena patřila v rámci pisatelů na nejnižší úrovni gramotnosti k těm zdatnějším. Ovládat pero pro ni nebyl problém. Dokonce při tom dokázala aktivně přemýšlet a převádět své myšlenky do písemné podoby. Tato dovednost, která se nám dnes zdá tak

37 SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 74, kart. 4, *Tabelle über die Beschaffenheit und Umstände der Horzeniowessr Trivialschule für Sommerkurs A° 1788 a Tabelle zu den Summarischen Schul- Ausweiß, der dem halbjährigen besondern Ausweiß anzuhängen ist, für den Sommerkurs 1797.*

38 Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže 1774–1868*, Pardubice 2013, s. 105–110.

39 SOKA Hradec Králové, Farní úřad církve katolické Hořiněves, inv. č. 74, kart. 4, *Tabella über die Beschaffenheit und Umstände der Horzeniowessr Trivialschule für Sommerkurs A° 1788.*

40 *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern d. d. Wien den 6ten Dezember 1774*, Wien 1774, příloha Lit. C, nestránkováno.

41 Srov. Arja NURMI – Minna PALANDER-COLLIN, *Letters as a Text Type: Interaction in Writing*, in: Marina Dossena – Ingrid Tiekens-Boon van Ostade (edd.), *Studies in Late Modern English Correspondence: Methodology and Data*, Bern 2008, s. 21–50.

samozřejmě, tehdy rozhodně nebyla běžnou dovedností každého gramotného jedince. Uměl-li někdo psát, ještě zdaleka to neznamenal, že byl schopen něco napsat. Při nízké úrovni školní docházky tu zůstávalo stále určité procento dětí, které opouštěly školní lavice s chabou úrovní gramotnosti. Uměly sice číst a psát, ovšem pouze na rudimentální úrovni. Jejich schopnost porozumět obsahu čteného textu byla nízká a nebyly ani schopné cokoli samy napsat. Pokud tuto dovednost neovládaly kvalitně a po opuštění školy ji nepěstovaly, tak ji navíc později ztratily. Druhotná negramotnost se samozřejmě více týkala dětí s horší docházkou. Dovednost vytvářet text si tedy osvojily a udržely jen děti z rodin, v nichž byla gramotnost považována za důležitou, a proto se dbalo na pravidelnou návštěvu školy. V prostředí poddanských měst se především jednalo o rodiny, jejichž živobytí bylo založeno na profesní kvalifikaci muže, otce rodiny; tedy o rodiny řemeslníků.

Pro každé dítě to znamenalo postupně projít jednotlivými fázemi školní edukace. I Marie Magdalena se nejprve musela naučit rozeznávat jednotlivá písmena, poté je začít psát, aby posléze postupně dospěla k tomu, že byla schopná opsat souvislejší text podle předlohy, případně ho napsat jako diktát. Na základě naučených vzorů později mohla procvičovat psaní textu. V rámci slohové výuky se děti mj. také dozvěděly, jak vypadá dopis po formální stránce a jak je třeba nadepsat obálku. Školní průprava byla bezpochyby základem, z kterého lidé z jejího sociálního prostředí těžili celý život. Výuka i obsah předepsané učebnice měly podpořit rozvoj vyjadřovacích schopností žáků a následně směřovaly k tomu, aby si osvojili schopnost samostatně vytvářet text a vstúpili zásady pro psaní jednotlivých typů písemností.⁴² Hypoteticky lze předpokládat, že tito lidé mohli v dospělosti používat i korespondenční příručky. Od sklonku 18. století byly návody k psaní korespondence a různých typů úředních a obchodních písemností vydávány i pro české čtenáře, zpravidla jako překlady německých publikací. Nakolik bylo jejich užívání obvyklé v prostředí řemeslnictva, nelze (prozatím) s jistotou definovat.

Marie Magdalena si dopisovala se členy rodiny – svými bratry a otcem. Díky tomu, že její nejmladší bratr Václav studoval a později pracoval v Praze a další bratr František začal hospodařit na Pardubicku, zatímco nejstarší Jan zůstal v rodné Hoříněvsi, byl vytvořen základní předpoklad pro vznik korespondence. Marie Magdalena střídavě pobývala v rodinách svých bratrů, a její dopisy tak putovaly mezi rodnou obcí, českou metropolí a Pardubickem.⁴³ Ukazuje se v nich jako pisatelka, která byla obeznámena

42 *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern*, Wien 1776, s. 179–185; *Anleitung zur Schreibart in Briefen und einigen anderen Aufsätzen*, Wien 1775.

43 Většina z předpokládaného souboru rodinné korespondence se bohužel nedochovala. Jako součást písemné pozůstalosti Václava Hanky zůstaly zachovány především dopisy adresované jemu. Viz pozn. č. 5.

s pravidly pro formální úpravu dopisu. Nikdy neopomněla uvést oslovení adresáta ani podpis, které reflektují vztah pisatelky a adresáta a mají familiární ráz. Podepisovala se v různých variantách. Někdy užíla své jméno (*Marie Hanková, Majdalena Hanková, Majdalena Hankovic*), jindy pouze výrazy typu *upřímná sestra* a někdy signovala dopis jenom jako *upřímná*. Svého bratra oslovovala *nejmilejší bratře, roznmilý bratře* nebo *milý bratře*. Její znalosti o formální podobě dopisu byly ale rozsáhlejší. Věděla, že vedle oslovení adresáta a vlastního podpisu je třeba uvést úvodní zdvořilostní fráze a závěrečné rozloučení. I v této oblasti se projevila jako do jisté míry kreativní pisatelka, neboť střídala různé varianty. Bezprostředně po oslovení uváděla dva typy frází – buď vyjádřila přání dobrého zdraví a životních okolností, nebo chtěla svého bratra o něčem informovat. Pro sdělení užívala ustálenou formulaci *vědomost ti davam*. V případě přání rozvinula ovšem poměrně bohatý repertoár typů přání formulovaných v různých frázích. Nejčastěji se týkaly zdraví a životních okolností obecně. V úvodu hojně uváděla frázi *abi se ti dobře a šťastně vedlo ze srdce ti přejí*, přičemž její podobu různě modifikovala, když např. místo slova *prejí* někdy napsala *vinšují*. S oblibou užívala i formulaci *doufam, že vas všecky ve zdravi, natrefim*, kterou v jednotlivých dopisech rovněž obměňovala. V případě potřeby uvedla osobitě vyjádření, které bylo aktuálním odrazem situace, v níž byl dopis psán (*vinšují ti abi se ti lepší vedlo než se mně vede*). Formulace pisatelka střídala podle svých požadavků a rovněž podle objektivních okolností. Je zřejmé, že psala s rozmyslem a úvodní zdvořilostní fráze podřizovala danému kontextu. Byla vnímavá vůči komunikaci, která v korespondenci probíhala, a také v oblasti volby výrazových prostředků. Její kreativitu reflektoval i příjemce dopisů, bratr Václav Hanka. S velkým nadšením si přečetl závěrečné rozloučení, které sama vymyslela, a v následujícím dopise jí vyjádřil svůj obdiv: „*To se mně líbilo ,já zůstávám upřímná sestra do popela, to sem ještě jaktěživ nikde neslyšel, nikde nečetl, jest to tvá myšlénka? tyť převýšíš všecky básníře čili skladače dášli se do psání.*“ A sám se se zaujetím podepsal: „*Zdráva buď já též sem tvůj upřímný bratr do popela.*“

Toto rozloučení si Marie Magdalena velice oblíbila. Zájem jejího bratra pro ni bezpochyby byl velkým povzbuzením, a tak ho v druhé dekádě 19. století prokazatelně použila ještě pětkrát. Rozloučení, která byla slibem trvalé věrnosti a upřímnosti a ve své podstatě odkazovalo na konečnost pozemského života, pisatelka užívala i v jiných případech. V pěti z dochovaných dopisů se objevuje fráze „*zustavam upřímná až do smrti*“, resp. tato fráze v jiné variantě („*zustavam do smrti upřímná sestra Marije Hanková*“ apod.). V jednom z dopisů uvedla: „*libam a sem po všeckí dní života meho upřímná sestra*“. Tyto formulace nemají oporu v žádné z dobových epistolárních příruček, které začaly být v druhé polovině 18. století hojně tištěny. V dvoudílné publikaci *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát*, která vyšla v devadesátých letech 18. století v Praze jako překlad oficiálních

německých příruček,⁴⁴ se ve vzorových dopisech objevují především jednodušší závěrečné pozdravy, které jsou odlišné podle typu písemnosti a sociálního postavení pisatele a adresáta. V drtivé většině se jedná o formulace obsahující sloveso *zůstávat* nebo *být* a k němu vzájemně se přísudek (*zůstávám jejich upřímný přítel N. N.*, *zůstávám mně zvláště Váženého Pána nejponíženější N. N.*, *zůstávám tvůj laskavý otec*, *zůstávám vám vždy nakloněná Lucie N.*⁴⁵ apod.). Významově jsou fráze sice rovněž slibem věrnosti, podřízenosti či loajality, nicméně jim chybí onen trvale závazný, celoživotní rozměr, který lze nalézt v dopisech Marie Magdaleny. Zdroje jejich formulací je třeba hledat ve starší tradici písemné kultury,⁴⁶ na kterou epistolární příručky osvícenecké éry nenavázaly. I formulace „*Panu Bohu vas poroucím*“, kterou pisatelka rovněž používala, má mnohem blíže ke zdvořilostním obrátům používaným v korespondenci 17. a 18. století⁴⁷ než k frázím doporučeným v epistolárních příručkách a učebnicích slohu publikovaným za jejího života. Jak přesně docházelo k předávání těchto znalostí, zůstává prozatím otevřenou otázkou. Jisté ale je, že knižní produkce tu nehrála žádnou roli, neboť v průběhu 18. století české epistolární příručky prakticky nevycházely.⁴⁸

Marie Magdalena byla i při psaní závěrečných zdvořilostních obrátů kreativní. Je zřejmé, že přistupovala k tvorbě textu dopisu aktivně a se schopností reflektovat aktuální situaci. Jeden z dochovaných dopisů zakončila frází, která je projevem její vyjadřovací originality: „*Pana a Paňi Pozdravuj a devcata a mnej se dobře, až se uhlídame povim to dabelstvi na přátelstvi.*“ V tomto případě se nejedná o klasické rozloučení. Autorka ho vlastně vůbec neuvedla, nýbrž kreativně pokračovala v psaní a navázala na širší kontext

44 Josef TANDLER, *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát, díl první, kterýžto učí všechny v lidském živobytí potřebné spisy, totiž prosby, proupamatování, úmluvy, zápisy, rukojemství, odstoupení, kvitance, vysvědčení, plnomocenství, kšafy, uvolení, svědectví, zprávy, oznámení, vejtahy atd. podle pozůstavajících císaře krále. nařízení bez pomoci nějakého právního přítele skládati*, Praha 1794; Prokop ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel aneb Zemský advokát, díl druhý, obsahující v sobě v jazyku českém předně: formy listův některých v potřebách lidských, jakož jsou popsání podezřelých a prchlých osob, veřejné zprávy, průvodní listové, vysvědčení atd. Pak následuje Skladatel českých psaní, totiž rozličné listové všelikým případnostem lidským, k tomu jest přidán titulář stavu duchovního a světského*, Praha 1795.

45 P. ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel*, s. 25, 31, 60, 98.

46 Srov. Alexandr STICH, *Zůstávám s pozdravem*, Naše řeč 57, 1974, č. 4. Viz URL: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5784>> [cit. 2013-11-11]. Dále srov. např. dopisy Zuzany Černínové, pocházející z prostředí nižší šlechty, jejímu synovi z poloviny 17. století, které vydal Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941. Paní Zuzana se pravidelně loučila se svým synem slovy *Tvá upřímná máteř do mé smrti*, resp. *zůstávám tvá upřímná máteř do smrti*.

47 Tamtéž.

48 Publikace V. Jandita (Václav JANDIT, *Grammatica linguae boëmicæ, methodo facili, per regulas certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxim & prosodiam divisa ...*, Praha 1715), která obsahovala mj. i několik vzorů dopisů, byla určena spíše lidem s vyšším vzděláním. Další epistolární příručky v českém jazyce byly publikovány až na konci 18. století – viz pozn. č. 44.

vztahu a komunikace s adresátem, který z dopisu přímo nevyplývá, ale oběma byl dobře znám; a ukončila dopis příslibem budoucí rozmluvy.

V souladu s dobovými (i současnými) požadavky na formální úpravu dopisů uváděla Marie Magdalena v závěru svých dopisů různá přání určená adresátovi, vyřizovala pozdravy a nechávala pozdravovat blízké. Věděla, že tyto fráze jsou nezbytnou součástí písemného vyjadřování praktikovaného v korespondenci. Konkrétní formulace, které volila, jsou ovšem v komparaci s frázemi doporučovanými v tehdejších epistolárních příručkách a učebnicích slohu neobvyklé. Zdvořilostní obraty typu „Panu Bohu te poroučím“, běžně užívané i v ústní komunikaci, nebo fráze jako „zustavam upřimna až do smrti“ ovšem nelze považovat za osobitý projev vyjadřování Marie Magdaleny, ale za součást písemné, resp. komunikační kultury jejího sociálního prostředí dané doby. Tato vyjadřovací tradice vykazovala bezpochyby určité regionální odlišnosti. Jejími nositeli byly osoby, které neměly žádné vyšší vzdělání, ale byly gramotné, a to natolik, že byly schopné samostatně vytvářet text.

Obraty a fráze, které Marie Magdalena užívala, nedosahují úrovně běžné v korespondenci vyšších vrstev, které komunikovaly v písemné i ústní podobě zpravidla bez stop dialektu a jejichž kultivované vyjadřování bylo cíleným produktem edukace každého jedince v průběhu dětství a dospívání.⁴⁹ V jejím sociálním prostředí rovněž fungovala závazná pravidla společenského styku. Byla odlišná podle různých kritérií (sociální statut, gender, věk apod.). Projevovala se ale jinými jazykovými kódy i komunikačními vzory, než jaké se užívaly ve vyšších vrstvách. Při volbě výrazových prostředků byla proto Marie Magdalena rozhodně mnohem svobodnější, a tak si mohla otevřeně postěžovat na chování své švagrové a v plném znění uvést: „ona zacala proklnat a nadavat mne zatra stareich kuref a pakaží ja sem to slišela šla sem tam do pokoje a za to sem jí zle chvalila, bilo toho tuze mnoho“. Jejím současnicím z vyšších vrstev by konvence neumožnily v korespondenci takové výrazy citovat a musely by se omezit na pouhé sdělení, že došlo k urážkám, které nemohou ani uvést.

Marii Magdalenu lze rozhodně označit jako aktivní článek písemné komunikace, neboť do korespondence s bratrem sama vnášela nová témata. Dokázala vlastním způsobem vyjádřit různé pozitivní i negativní emoce a smysl pro humor. Neváhala sklouznout i k ironii. Když s nelibostí sledovala, jak se její bratr František nechává při vedení hospodářství ovlivňovat svou manželkou a jejími rodiči, napsala o tom bratru Václavovi: „nebo ta konsistoř její [rozuměj: rodiče manželky] jest o mnoho moudřejší než li Prokorator“.

49 Srov. Angelina LINKE, *Sprachkultur und Bürgertum, Zur Mentalitätsgeschichte des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996, s. 27–31, 46n; Ulrike DÖCKER, *Die Ordnung der bürgerlichen Welt. Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – New York 1994, s. 15, 17n.

Zajisté si uvědomovala rozdíl mezi ústním a písemným vyjadřováním a dorozumíváním. Její dopisy ukazují, že psala s rozmyslem a snahou vytvořit celistvý a jasně srozumitelný text. Najít si čas pro psaní dopisů pro ni nebylo při všech jejích povinnostech asi úplně snadné, což se do jisté míry odráží negativně na jejím stylu. Na tento problém si jednou sama postěžovala: „*kdybis vědel kolikrat sem k tomu psani sedla ani nevím*“. Bezpochyby i v ostatních případech se jí málokdy poštěstilo, aby mohla psát kontinuálně. Nepoužívala koncepty, to by s ohledem na její časové možnosti ani nebylo reálné, ale vytvářela rovnou čistopis. Její dopisy tak jsou přímým dokladem procesu vytváření textu. A i po stránce pravopisné ukazují v kontextu jejího sociálního prostředí na poměrně dovednou pisatelku.⁵⁰

Životní cíle a limity

Životní osudy Marie Magdaleny byly limitovány faktem, že byla ženou, a tudíž nemohla začít samostatně provozovat výdělečnou činnost vázanou na profesní kvalifikaci, která byla v její době a sociálním prostředí dostupná jen mužům. Nikdy se neprovdala, a její živobytí proto bylo provázáno s existencí jejích bratrů. Není ale možné tvrdit, že na nich byla existenčně závislá. Po vypořádání rodinného majetku v roce 1810, když otec přestal provozovat v Hořiněvsi šenkýřské a řeznické řemeslo, připadl i jí určitý podíl.⁵¹ Později svůj kapitál zapojila do aktivit bratra Františka. Její přínos jí zajišťoval dobré postavení a setrvání v daném sociálním statutu. Aktivně se podílela na své obživě a živobytí celé rodiny v rozsahu, který byl pro ženu v dané době možný. Podílela se i na manuální práci, kterou rozsáhlé hospodářství vyžadovalo. V jednom z dopisů bratru Václavovi takto píše o motivaci svého odjezdu z Hořiněvsi do Medlešic: „*bila sem tam casek a zase sem musela jit do medlešic na žne*“. Svou činností přispívala k rozkvětu Františkova hospodaření. To reflektoval v jednom ze svých dopisů Václav Hanka starší, když vyjádřil názor, že pro úspěch Františkova hospodaření byla vedle jeho pomoci významná také pomoc Marie Magdaleny. Napsal, že oni oba jeho „*spustenou žy[v]nost na syl[n]ou dobejvaly*“. Přispění sestry bylo pro Františka přínosem ve smyslu ekonomickém, ale zároveň i v tom, že se aktivně podílela na chodu hospodářství. Oba faktory ovšem byly příčinou mnoha svárů a slovních potyček. Přesto Marie Magdalena považovala za svou povinnost hledat řešení

50 Jana STRÁNÍKOVÁ – Jiřina VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, *Schreiben im Alltag des 19. Jahrhunderts I: Das Schreib- und Schriftscheckische zur Zeit der nationalen Wiedergeburt (1790–1860) in Briefen der patriotischen Kreise*, München – Berlin 2011, s. 78–79.

51 SOA Zámrsrk, Vs Smiřice-Hořiněves, inv. č. 3083, gruntovní kniha Hořiněves, nestránkováno (viz údaje týkající se gruntu č. 7).

a cestu k tomu, aby to nebylo na překážku společné práci. Neboť jenom tak mohlo dojít k rozkvětu hospodářství, a to bylo jejím cílem.

Hodnoty, které vyznávala (rodina, pracovitost, zvelebování rodinného majetku a zbožnost), ukazují, že byla ženou respektující tradiční hodnoty svého prostředí. Přijala vzory chování, které byly v jejím prostředí obvyklé. Uznávala autority. Úctu cítila jak k otci, tak i k matce. Zároveň znala svá „práva“ a očekávala, že budou naplňována. Když nesouhlasila s chováním svého bratra, neváhala se proti němu ohradit a hledat zastání u ostatních členů rodiny. Protože se nikdy neprovdala, počítali s ní nadále její otec i bratři jako s někým, kdo může kdykoli zastat ženskou roli v některém z rodinných hospodářství, případně v pražské domácnosti bratra Václava. Nebyla však přesouvána z jedné rodiny do druhé bez možnosti rozhodovat o svém osudu. Byla nicméně limitována skutečností, že zůstala svobodná. Nemohla rozhodovat o dění z pozice manželky hospodáře, resp. řemeslníka, přímo zodpovědné za řadu činností v rámci rodinného podniku,⁵² ale podílela se na pracích a spolurozhodovala z pozice sestry na základě hájení vlastních majetkových práv.

Rodina v dětství Marii Magdalenu cíleně vychovávala a vzdělávala v celé řadě znalostí a dovedností, které měla znát, aby se dokázala stát fungujícím článkem vzájemně kooperujícího rodinného hospodářství. Pokud by se provdala, využila by je jako hospodyně. Ale byly pro ni důležité, i když zůstala svobodná. Bez nich by se totiž nemohla zapojit do fungování domácností svých bratrů. Marie Magdalena byla pracovitou a energickou ženou, která se vyznala v polním hospodářství, péči o dobytek, vedení hospodářství a snad i v činnostech spojených s provozem šenkýřského a řeznického řemesla. Rozuměla i typicky ženským pracím, jako bylo zhotovování oděvů a péče o ně nebo vaření. Snad disponovala i zkušenostmi v řízení námezdní pracovní síly, jak nasvědčují její dopisy. Byla schopná vést malou domácnost svobodného muže žijícího v hlavním městě (bratr Václav) a uměla se aktivně podílet i na řízení rozsáhlé domácnosti a hospodářství bratra Františka v Medlešicích a později v Pardubicích. Vše, co se v dětství a dospívání naučila, si tříbila a rozšiřovala životními zkušenostmi, které byly poměrně bohaté. Její schopnosti a dovednosti mohly být jejím vkladem do manželství, pokud by se provdala. Ale i když tento krok neučinila, byly pro ni významné, ba existenčně důležité, protože jí umožnily začlenit se do chodu domácností bratrů a obhájit si tak svůj sociální statut. Nebyla totiž pasivním příjemcem ekonomické subvence bratrů, ale aktivně se zapojovala do práce i do rozhodování. Fakt, že disponovala určitými znalostmi a dovednostmi jí vlastně dával možnost rozhodovat o svém životě.

Proč zůstala Marie Magdalena svobodná, nelze na základě dochovaných pramenů určit. Nepocházela každopádně z prostředí, z něhož se rekrutovala většina neprovdaných žen,

52 Srov. H.-G. HAUPT – G. CROSSICK, *Die Kleinbürger*, s. 131.

tj. z nejnižších sociálních vrstev.⁵³ Patřila do stejného socioprofesionálního prostředí jako její matka, která se vdala v necelých 23 letech, i Barbora, partnerka nejstaršího bratra Jana, která vstoupila do manželství až ve 30 letech.⁵⁴ Manželství bylo obvyklým cílem jejich vrstevnic, cílem, který jim mohl umožnit třeba i zlepšení ekonomické situace, případně alespoň setrvání v dané sociální pozici. Rodina jako ekonomická jednotka byla důležitou součástí hospodářství každého panství. V prostředí maloměstských řemeslníků, kteří se orientovali nejenom na obdělávání pozemkového majetku, ale i na výdělek zajištěný profesní kvalifikací muže, představovala rodina rovněž spojení vzájemně kooperujících osob, které poutalo pokrevní příbuzenství, a dalších osob ve služebném poměru. Manželka řemeslníka byla nejvyšší ženskou autoritou a zároveň osobou, která se aktivně podílela na chodu hospodářství a často byla zodpovědná i za některé činnosti týkající se spíše řemesla. Kvalitní spolupráce obou manželů byla důležitá pro dobré fungování propojených provozů řemesla a domácnosti.⁵⁵ Postavení manželky řemeslníka Marie Magdaleny nedosáhla, protože se neprovdala. Přesto ale její pozice nebyla bez prestiže. Podoba rodiny maloměstského řemeslníka a fakt, že její obživa byla založena na spolupráci členů rodiny v domácnosti, hospodářství a řemesle, jí umožnila stát se aktivní součástí domácnosti některého z bratrů.

Příklad Marie Magdaleny Hankové ukazuje, že osud neprovdané ženy z prostředí řemeslnických kruhů mohl být poměrně pestrý. Během svého života vystřídala řadu odlišných prostředí. První část života strávila v Hořiněvsi, kde žila jako dcera řemeslnického mistra. Později poznala Prahu, kde vedla domácnost svému svobodnému bratrovi a i v pozdější době ho tam jezdila navštěvovat. Když se její otec v roce 1810 vzdal provozování šenkýřského a řeznického řemesla a o několik let později opustil Hořiněves, zanikla i domácnost, ve které Marie Magdalena vyrůstala. Byla poté odkázána na pobyt v rodinách svých bratrů. Nejčastěji asi pobývala v Medlešicích, resp. později v Pardubicích, kde se usídlil její mladší bratr František. Vracela se ale i do rodné Hořiněvsi do Janovy rodiny a nadále navštěvovala nejmladšího bratra Václava v Praze.

Obraz Marie Magdaleny zachycený v jejích vlastních dopisech i v dopisech otce a bratrů ukazuje na samostatnou a energickou ženu, která neváhala sama cestovat i na poměrně velké vzdálenosti, která důsledně hájila své ekonomické zájmy a byla zvyklá podílet se nejenom na společné práci ale i na rozhodování v rámci rodiny, v níž právě žila.

53 M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 164.

54 SOA Zámorsk, matrika oddaných Hořiněves 1774–1836, sign. 49-7, fol. 19.

55 Srov. H.-G. HAUPT – G. CROSSICK, *Die Kleinbürger*, s. 131n; srov. rovněž příklad Anny Náprstkové/Fingerhut popsáný v práci Irena ŠTĚPÁNOVÁ – Ludmila SOCHOROVÁ – Milena SECKÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001, s. 12–20.

Zusammenfassung

Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hoříněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci

Marie Magdalena Hanková wurde im Juli 1786 geboren und getauft in der St.-Prokop-Kirche in Hoříněves. Dieses Ort bildete ehemals das Zentrum der gleichnamigen Herrschaft, doch nach deren Vereinigung mit der benachbarten Herrschaft Smiřice was es nicht mehr und verlor dadurch teilweise an Bedeutung. Weiterhin galt es jedoch als wirtschaftliches Zentrum für die umliegenden Orte. Ihre Familie gehörte zu den bedeutenderen Bewohnern. Ihr Vater Václav Hanka stammte aus einer Schankwirtfamilie aus Lípa, einem kleinem Dorf in der Nähe von Hoříněves. Im Jahre 1773 heiratete er Anna Jirková und ließ sich nieder im Heimatort seiner Ehefrau, in Hoříněves, wo er eine Schank betrieb (die Erbe nach Annas Vater) und zugleich noch ein Gewerbe als Schlachtermeister.

Anna brachte acht Kinder zur Welt, nur vier von denen blieben am Leben, außer Marie Magdalena waren es ihre drei Brüder – der älteste Jan (* 1774) und dann ihre zwei jüngere Brüder František (* 1788) und Václav (* 1791). Alle wurden in Hoříněves geboren und in der dortigen St.-Prokop-Kirche getauft. Alle besuchten auch die dortige zweiklassige Trivialschule, wo in Vergleich zu den einklassigen Trivialschulen doch etwas mehr als nur Lesen, Schreiben, Rechnen und Religion unterrichtet wurde. Unter anderem sollten dort die Kinder auch lernen, wie man unterschiedliche im allgemeinen Leben brauchbare Texte schreibt. Diese Fähigkeit erwarben allerdings nur einige, und zwar diejenige, die regelmäßig in der Unterricht

erschieden, denn bei einem schlechten Schulbesuch waren die Kinder kaum alphabetisiert und waren nicht in der Lage zu lernen, wie man ein Text verfasst.

Die Familienkorrespondenz die im Nachlass von Marie Magdalenas Bruder Václav Hanka erhalten sind zeigen, dass nicht nur die drei Söhne, sondern auch die Tochter Marie Magdalena eine gute elementare Bildung erwarben. In der Handwerkerschaft dieser Zeit war es üblich, dass die Kinder Schule besuchten, denn elementare Schreibfähigkeit gehörte zu den allgemeinen Fähigkeiten, die alle Kinder erwerben sollten. Marie Magdalena konnte nicht nur schreiben, sondern auch Text verfassen und war dabei manchmal sehr kreativ. Ihre Briefe zeigen sie auch in der Rolle der Tochter – gegenüber ihrem Vater zeigte sich als eine gehorsame Tochter, die fleißig im Haushalt arbeitet und sich über die Gesundheit der Mitglieder Sorge macht. Die Sätze in ihren Briefen, wo sie ihre Mutter erwähnt, beweisen eine enge Beziehung zwischen den zwei Frauen. In der Korrespondenz aus der 20. Jahre wird sie ähnlich dargestellt, als sie in den Haushalten ihrer Brüder lebte und wanderte zwischen Prag, wo ihr jüngster Bruder Václav lebte, Hoříněves, wo der älteste Jan den Lebensunterhalt für seine Familie als Schlachter gewährleistete, und Medlešice, einem kleinem Dorf zwischen Pardubice und Chrudim in Ostböhmen, wo František lebte.

